

З ДОСВІДУ ТРУДОВОЇ ПІДГОТОВКА ШКОЛЯРІВ В УКРАЇНІ У ПЕРІОД ОКУПАЦІЇ ТА ВИЗВОЛЕННЯ ВІД НІМЕЦЬКО- ФАШИСТСЬКИХ ЗАГАРБНИКІВ (1941-1945 рр.)

У статті в контексті сучасних проблем модернізації освіти виокремлено позитивні результати історичного досвіду системи трудової підготовки школярів в Україні у період окупації та визволення від німецько-фашистських загарбників (1941-1945 рр.). На основі сучасного теоретичного і методологічного осмислення проблеми трудової підготовки учнів у загальноосвітніх закладах України показано важливість даного питання, яка стала кардинальною у діяльності школи. Розкрито діяльність у перші дні війни місцевих партійних, радянських і комсомольських органів, керівників шкіл і вчителів, які за власною ініціативою організовували школярів для надання допомоги колгоспам, радгоспам, промисловим підприємствам, транспорту.

Автором відзначена особлива роль навчально-виробничих майстерень, що організовувалися при домоуправліннях, школах та дитячих будинках і працювали за розробленим промфінпланом, у яких продуктивна праця підлітків по виконанню військових замовлень поєднувалась із загальноосвітніми заняттями. Оволодіння учнями технологією виробництва, технічними вміннями та навичками, необхідними для масових робітничих професій мали і велике виховне значення і виступало найважливішою формою морального формування особистості.

На основі здійснення принципу «Все для фронту – все для перемоги» показана зміна цільової установки змісту роботи радянської школи, яка виявилась у конкретних заходах щодо участі школярів у суспільно корисній праці, розробці відповідних навчальних програм, зорієнтованих на вимоги війни, що передбачали вивчення основ сільського господарства, оволодіння військово-прикладними знаннями, організація роботи гуртків по вивченню трактора, комбайна, автомобіля, юних натуралістів та ін. Це дозволяло дітям проявляти свій патріотизм в конкретних справах. Автором зазначено, що незважаючи на складність умов воєнного часу, важлива роль належала і педагогічним працівникам, які зуміли знайти необхідні резерви і можливості, щоб успішно організувати початкову професійну підготовку школярів, що дозволила їм стати активною ланкою трудового тилу і надійним резервом для фронту.

Ключові слова: *трудова підготовка, трудове виховання, учнівська молодь, політехнічне навчання, патріотизм, суспільно-корисна праця, освіта, навчально-виховна робота, професійне навчання, навчально-виробничі майстерні.*

У процесі реалізації «Національної стратегії розвитку освіти в Україні на 2012-2021 роки» щодо подальшого удосконалення загальноосвітньої і професійної школи у відповідності з основними напрямками її реформування важливе місце відводиться модернізації системи трудової підготовки учнівської молоді відповідно до сучасного прогнозованого ринку праці з урахуванням програм розвитку галузей економіки, посилення професійної орієнтації та допрофіль-

ної підготовки, розроблення і впровадження державних стандартів професійно-технічної освіти з професій широких кваліфікацій. Згідно з розробленими концептуальними положеннями у Законі України «Про освіту», Концепції трудової підготовки школярів України, Концепції профільного навчання у старшій школі, Національній програмі «Основні орієнтири виховання учнів 1-11 класів загальноосвітніх навчальних закладів» трудове виховання розглядається як цілеспрямований процес формування творчої, працелюбної особистості, відповідальної за свої дії, здатної до самовиховання, опрацювання різноманітної інформації й використання набутих знань, вмінь і навичок щодо прийняття адекватних рішень у розв'язанні завдань побутового й професійного характеру тощо. В сучасних умовах пошуку шляхів удосконалення трудової підготовки підростаючого покоління ціннісне ставлення до праці є визначальною складовою змісту виховання особистості, що включає в себе відношення дітей та учнівської молоді до праці як однієї з важливих життєвих потреб, почуття задоволеності працею й наявності сукупності найважливіших моральних якостей (працьовитість, відповідальність, охайність, бережливість, вміння раціонально розподіляти робочий час і т.п.). Водночас наукова розробка сучасних підходів щодо розв'язання даної проблеми пов'язана з вивченням та аналізом історичного досвіду минулого, оскільки система трудової підготовки учнівської молоді, що формувалась протягом кількох десятиліть, мала певні позитивні риси, у тому числі такі, які заслуговують на увагу сьогодні.

Загальновідомо, що середина та друга половина ХХ ст. особливо насичена суттєвими змінами орієнтирів у трудовій підготовці школярів і знайшли широке відображення у історико-педагогічних дослідженнях, але в контексті сучасних проблем модернізації освіти не виокремлено ті позитивні результати історичного досвіду минулого, які вимагають об'єктивного аналізу щодо доцільності його застосування у наш час, зокрема періоду 1941-1945 рр., коли перед суспільством постали проблеми дещо схожі на ті, які довелося подолати протягом цього часу. А вивчення і аналіз системи трудової підготовки школярів дозволить краще зрозуміти ситуацію в економіці воєнного часу.

Питання історії становлення і розвитку трудового навчання і виховання, політехнічної освіти та загальної трудової підготовки і знайшли своє відображення у працях українських та російських вчених-педагогів другої половини ХХ ст. (Э. Аблаев, П. Атутов, І. Бугаєвич, Г. Гончаров, М. Круглянский, Н. Малхасян, В. Нечипорук, І. Пащенко, Д. Сметанін, Д. Сергієнко, В. Струманський, М. Хітарян, М. Ярмаченко, М. Ярошенко та ін.). У дослідженнях М. Гриценка, М. Грищенко, Г. Ясницького та ін. поряд із загальними питаннями розвитку українського шкільництва, розглянуто і проблеми трудового та політехнічного навчання у загальноосвітніх закладах України, розкрито особливості будівництва трудової школи. Оскільки вони написані у радянські часи, тому у них багато подій, фактів з історії освіти, імена діячів української школи і педагогіки замовчувались або висвітлювались упереджено.

У сучасному теоретичному і методологічному осмисленні проблеми трудової підготовки учнів у загальноосвітніх закладах України велике значення мають наукові доробки А. Вихруща, В. Гайдукевича, С. Дем'янчука, В. Дідуха, Н. Калініченко, В. Кухарського М. Левківського, Г. Левченка, А. Лікарчука, В. Мадзігона, С. Мазуренко, В. Рака, Н. Слюсаренко, Т. Сороки, Г. Терещука, Д. Тхоржевського та ін., які розглядають різні аспекти теорії і практики трудового навчання і виховання школярів в Україні.

Окремі аспекти історії трудової підготовки дітей та учнівської молоді в Україні: технічній творчості, поєднання навчання з продуктивною працею діяльності трудових об'єднань школярів та ін. відображенні у дослідженнях О. Белошицького, І. Ковальної О. Колодійчука В. Мадзігона, В. Макарчука, Т. Тарасової та ін. У них автори акцентують увагу на характерних особливостях, напрямках та провідних тенденціях розвитку технічної творчості в навчальних закладах, розкривають зміст і специфіку організації позакласної та позашкільної роботи. Проте проблема трудової підготовки школярів в Україні у період окупації та визволення від німецько-фашистських загарбників (1941-1945 рр.) не постає предметом окремого дослідження. Враховуючи, що сучасний період характеризується активним пошуком ефективних форм і методів на шляху реформування освіти в умовах, коли країна знову стоїть перед вибором свого подальшого розвитку, і зумовило вибір теми статті «З досвіду трудової підготовка школярів в Україні у період окупації та визволення від німецько-фашистських загарбників (1941-1945 рр.)».

Метою статті є історико-педагогічний аналіз змісту і форм організації та здійснення трудової підготовка школярів в Україні у період окупації та визволення від німецько-фашистських загарбників (1941-1945 рр.) та виявлення позитивного досвіду, який може бути ефективним у сучасних умовах.

Вступ СРСР у війну з фашистською Німеччиною в червні 1941 р. поставило на порядок денний питання про мобілізацію всіх наявних сил і засобів. Однією з найважливіших і складних проблем стало забезпечення народного господарства трудовими ресурсами. Вітчизняна війна зажадала, з одного боку, величезної армії, у зв'язку з чим з суспільного виробництва була відвернута значна частина продуктивного населення, а з іншого боку – широкого розгортання військового виробництва і, отже, великої кількості працівників в тилу. У директиві РНК СРСР і ЦК ВКП (б) від 29 червня 1941 р. і в промові Голови ДКО Й. Сталіна 3 липня 1941 р. була окреслена програма мобілізації сил країни на боротьбу з агресором, визначені напрями, характер і масштаби практичних заходів щодо створення в найкоротші терміни швидкозростаючого військового господарства. Її мета – «зміцнити тил Червоної Армії, підпорядкувавши інтересам фронту всю свою діяльність, забезпечити посилену роботу всіх підприємств, роз'яснити трудящим їх обов'язки і становище...» [5, с.18].

Для вирішення цих завдань з метою їх організаційного оформлення, 30 червня 1941 р. при Бюро РНК СРСР був створений Комітет

з розподілу робочої сили (пізніше Комітет з обліку та розподілу робочої сили). Указ Президії Верховної Ради СРСР від 26 червня 1941 р. «Про режим робочого часу робітників і службовців у воєнний час» надавав директорам підприємств право встановлювати (з дозволу РНК) обов'язкові понаднормові роботи тривалістю від 1 до 3 годин на день, до яких могли залучатися і особи, які не досягли 16 років. Союзні і автономні республіки, виконавчі комітети крайових і обласних Рад отримали в липні 1941 р. право перерозподілу робочої сили незалежно від їх відомчої належності та територіального розташування (постанова РНК СРСР від 23 липня 1941 р. «Про надання Раднаркомом республік і краю (обл.) виконкомом право переводити робітників і службовців на іншу роботу »). Протягом війни в близьких до фронту районах право на мобілізацію цивільного населення передавалося військовим комісарам [3, с.703].

В умовах окупації України німецько-фашистськими загарбниками гостро постали питання підготовки учнівської молоді до продуктивної праці. «Праця в промисловості потребувала різнобічних технологічних знань, умінь і навичок. Без оволодіння військовою технікою немислима були служба в армії, ефективна участь у військових діях» [1, с.96], тому проблема трудової підготовки підростаючого покоління стала кардинальною проблемою діяльності школи.

У перші дні війни місцеві партійні, радянські і комсомольські органи, керівники шкіл, вчителі за власною ініціативою організували школярів для надання допомоги колгоспам, радгоспам, промисловим підприємствам, транспорту. В кінці 1941 р. у Москві та інших містах Радянського Союзу при домоуправліннях були організовані перші виробничі майстерні, вони організовувались швидкими темпами по всій країні, і вже у серпні 1942 р. їх налічувалось 375, у яких працювало більше 16 тисяч підлітків [7, с.32].

Починаючи з 1943 р. навчально-виробничі майстерні організовувались також при школах і дитячих будинках, у яких продуктивна праця підлітків по виконанню військових замовлень поєднувалась із загальноосвітніми заняттями. Навчальні майстерні працювали за розробленим промфінпланом, допомога у їх устаткуванні і плановому постачанні необхідними матеріалами виконувалась силами шефів. В таких умовах учні оволодівали технологією виробництва, виробничо-технічними навичками, необхідними для масових робітничих професій. Продуктивна праця дітей мала і величезне виховне значення, оскільки трудова діяльність була найважливішою формою морального формування особистості. Поряд із вирішенням виховних завдань, для навчальних закладів майстерні приносили і відчутну економічну користь, були реальною допомогою фронту і народному господарству країни, а також стали ефективним засобом боротьби з бездоглядністю учнів. Водночас у шкільних майстернях відчувалась гостра нестача технічного обладнання, що позбавляло можливість здійснення повного охоплення виробничим навчанням всіх дітей, які досягли 12-річного віку. Незважаючи на складність умов воєнного часу,

кількість майстерень при навчальних закладах щорічно збільшувалося, що стверджувало їх соціальну спроможність та значущість.

Здійснення принципу «Все для фронту – все для перемоги» змінювало цільову установку радянської школи у змісті її роботи. З липня 1941 р. Наркомос РРФСР видав наказ «О привлечении учащихся VII классов к работам в сельском хозяйстве и на производстве», що дозволяло задучати у воєнний час в організованому порядку учнів 7-10-х класів неповних середніх і середніх сільських та міських шкіл до участі в сільськогосподарських роботах колгоспів, радгоспів і підсобних господарств підприємств. З врахуванням напрацьованого досвіду, в школах України, була розроблена конкретна програма участі школярів у суспільно корисній праці [4, с.140]. У зверненні Народного комісаріату освіти України до піонерів та школярів зазначалось : «У ці дні напруженої боротьби з жорстокими і віроломним ворогом піонери і школярі не можуть бути осторонь. Для кожного з вас знайдеться багато роботи, необхідної і корисної для захисту нашої великої Батьківщини. На полях Радянської України дозріває багатий урожай. Зібрати в найкоротший термін все до останньої зернини – таке наше бойове завдання. Піонери і школярі міста та села, всі як один на допомогу колгоспам і радгоспам у збиранні врожаю... Багато хто з вас вивчали трактор, комбайн, автомобіль. Зараз ви можете на практиці застосувати свої знання, допоможіть МТС і колгоспам замінити трактористів і комбайнерів, які пішли на фронт. Доглядайте за молодняком, любовно вирощуйте коней для Червоної Армії... Допмагайте сім'ям червоноармійців по господарству, доглядайте за їх маленькими дітьми. Допоможіть школам підготуватися до нового навчального року, відремонтувати приміщення, меблі, заготовити паливо, виготовити наочні посібники...» [9, с.66]. Цим самим проблема трудової підготовки постала так гостро вже на самому початку війни і стала стрижневим питанням життя радянської школи воєнних років.

Народний Комісаріат освіти не залишав поза увагою і питання навчально-виховної роботи. На початку війни управління шкіл НКО УРСР та Український науково-дослідний інститут педагогіки опублікували матеріали, у яких, зокрема, зазначалось, що у цих в умовах основними завданнями є: організувати безперебійну роботу школи, охопити всіх дітей шкільного віку навчанням; підняти якість навчально-виховної роботи, підпорядковуючи її успішній підготовці молоді до праці й оборони; всіма видами шкільної роботи виховувати в учнів почуття радянського патріотизму – глибоку любов і віданість нашій Вітчизні, ненависть до фашистських людоджерів і готовність боронити соціалістичну Батьківщину до останньої краплі крові [6, с.92].

На неокупованих територіях активізувався і тимурівський рух. У липні 1941 р. в «Учительській газеті» було опубліковано звернення до піонерів, в якому було визначено основний зміст тимурівської роботи. Він був міцно пов'язаний із трудовим вихованням і продемонстрував в роки війни високі ідейні та моральні якості радянських школярів. Трудова діяльність дозволила дітям

проявляти в конкретних справах патріотизм, що було важливим аспектом виховання підростаючого покоління.

Восени 1941 року, відповідно до розпорядження Наркомзему СРСР у школах України було введено навчання основам сільського господарства (VII-X класи) – 2 уроки в тиждень, а в кінці навчального року учні залучалися до двотижневої виробничої практики. З цією метою були розроблені й опубліковані відповідні навчальні програми, зорієнтовані на вимоги війни. Заняття проводили переважно вчителі біології і фізики. У програми з природничих дисциплін у ці роки включалися і військово-прикладні знання. На уроках фізики школярі знайомилися з принципами роботи двигунів танків, літаків, підводних човнів, з використанням електрики у військовій справі. Курс хімії активно застосовувався для підготовки учнів до протихімічної оборони, курс біології – для усвідомлення ролі праці в сільському господарстві. У навчальних програмах були вміщені рекомендації щодо проведення мінімуму виробничих екскурсій і підкреслювалось, що знайомство з виробництвом має проходити, головним чином, через суспільно корисну продуктивну працю. Проте навчання підлітків здійснювалося в умовах недостатньо кваліфікованих учителів, при значній відсутності необхідних навчальних посібників. Навчати школярів доводилося на зношених машинах і обладнанні, нестачі пального тощо [7, с.12-48].

Велике значення для більш широкої участі школярів в сільськогосподарській праці мала постанова РНК СРСР і ЦК ВКП(б) у квітні 1942 р. «Про порядок мобілізації на сільськогосподарські роботи в колгоспи, радгоспи і МТС працездатного населення міст і сільських місцевостей», яка дозволяла залучати «в найбільш напружені періоди» і, як правило, «під час літньої перерви від навчальних занять» до таких робіт учнів VI-X класів сільських та міських шкіл. Відповідно до Статуту сільськогосподарської артілі підлітки, члени сімей колгоспників зобов'язані були разом з батьками брати участь у сільськогосподарських роботах і для них був встановлений певний мінімум трудоднів. Постанова РНК СРСР і ЦК ВКП(б) визначала для учнів мінімум до 50 трудоднів на рік. Але фактично, цей мінімальний рівень значно перевищувався.

У матеріалах Народного комісаріату освіти УРСР вказувалося, що в умовах позакласної роботи зі школярами необхідно дати їм можливість оволодіти будь-якою практичною спеціальністю, щоб замінити на виробництві та в сільському господарстві батьків і старших братів, які пішли на фронт. Скрізь, де тільки можливо, рекомендувалося організовувати гуртки по вивченню трактора, комбайна, автомобіля. Народний комісар республіки С. Бухало підтримав ініціативу вчителів фізики та біології Лозівського району Харківської області, які організували короткострокові курси для ознайомлення на практиці з роботою складних сільськогосподарських машин. Після цього вчителі мали намір створити відповідні гуртки при школах району. Цей почин набув широкого поширення в східних областях України, які до літа 1942 року ще не були окуповані німецько-фашистськими загарбниками [9, с.93].

Широкого розповсюдження набули робота гуртків з агробіології, автотракторної справи, водіння автомобіля тощо. В 1942 році Центральна станція юних техніків провела огляд «Юні техніки на допомогу фронту», під час якого учні виготовляли обладнання для шкіл, займалися радіофікацією сіл, готували подарунки фронтовикам та їх сім'ям. В огляді брали участь більше 200 тисяч дітей [7, с.31]. Крім цього учні були залучені до виконання найрізноманітніших сільськогосподарських робіт: в'язали снопи, молотили, скиртували, вяли, копали картоплю, прибирали сіно, льон, збирали колоски, працювали орачами, бороноволоками, зчіплювачами, обліковцями та ін. Молодші школярі виконували менш посильну роботу: прополювали посіви, збирали місцеві добрива, знищували гризунів і т.д. [10, с.61]. У роки війни учні під керівництвом учителів опановували різними спеціальностями, пов'язаними із складними процесами виробництва, допомагали робітникам на підприємствах, ремонтували приміщення шкіл, виготовляли наочні прилади, збирали лікарські рослини, металолом, готували подарунки для воїнів Радянської Армії та ін.

Велике патріотичне піднесення по всій Україні серед школярів викликав рух на допомогу фронту. Так, учні Носівської середньої Радянської Армії, яка визволила нас від німецьких окупантів, ми зібрали 20 308 крб. на створення танкової колони «Колгоспник Чернігівщини». В 1944 р. учні шкіл м. Золочева на Харківщині зібрали 8,6 т. кольорового металу і відпрацювали 2 тис. трудоднів на відбудові міста; учні шкіл Харківської області зібрали 92 196 кг. лікарських рослин. Учні шкіл м. Дніпродзержинська відпрацювали 30 тис. трудоднів на відбудові домни. Влітку 1944 р. учні шкіл України виробили в колгоспах 26 тис. трудоднів [2, с.184].

У липні 1943 р. Комісаріат освіти направив до звільнених районів України лист, в якому передбачалося залучення школярів VI-X класів міських і сільських шкіл до суспільно корисної праці. В багатьох школах після звільнення від німецько-фашистської окупації активно проводилась робота по благоустрою, озелененню, насадженню лісних масивів тощо. В одному із документів Наркомосу України у 1944 р. відзначалось, що при кожній школі необхідно створити розплідник плодкових дерев, виділити відповідні дні для насадження парків і садів, очищення лісів від захащення і т. п. В одній лише Петрівській семирічці Харківської області було насаджено більше тисячі фруктових і декоративних дерев. Причому кожен з учнів посадив від 3 до 7 дерев [9, с.231]. Була продовжена робота щодо створення гуртків, у яких учні вивчали основи агрономії і зоотехніки, тракторної і автомобільної справи. Крім учителів учнів навчали демобілізовані воїни, колишні танкісти, водії, трактористи, механіки, агрономи, тваринники та ін. З їх допомогою підлітки вивчали різноманітні сільськогосподарські машини, отримували уміння і навички роботи в різних галузях сільського господарства. В багатьох міських школах були організовані гуртки швейної справи [11, с.9-10].

У звільнених районах країни поширився і рух юних натуралістів. Про розмах юннатської роботи можна судити на низці прикладів. Так, у Харківській області добре працювали гуртки юннатів у школах № 6, 28, 33, 131 обласного центру, у Валківській, Куп'янській середньої та Данилівській семирічної школах. В одному тільки Лозівському районі в 1943/44 навчальному році працювало 10 юннатських гуртків, у яких займалося понад 200 школярів. Велася велика дослідницька робота на пришкольніх ділянках, збиралися колекції та гербарії [9, с.97].

Досвід воєнних років показав, що система трудової підготовки як сільських так і міських школярів дала можливість ефективно використовувати сили учнів, проявлену їх ініціативу, спрямовану на підвищення продуктивності праці. Учні ставали більш дисциплінованими, прагнули виконати і перевиконати поставлені їм норми, активно включалися у змагання між собою, з дорослими колгоспниками і робітниками тощо. Будучи повноправними учасниками широкої трудової діяльності, незважаючи на великі труднощі, школярі відчували себе частиною народу, що мужньо бореться за визволення від німецько-фашистських окупантів.

Висновки. Незважаючи на деяку специфіку діяльності школи у період окупації та визволення від німецько-фашистських загарбників, при цьому був накопичений цінний досвід виховання дітей та учнівської молоді у процесі трудової діяльності, залучення їх до соціально-економічного життя держави.

Як на фронтах війни і в загонах народних месників патріотизм школярів виявився і на трудовому фронті, в тилу. Посильна участь у всенародній боротьбі з німецькими загарбниками виявилася також у зборі коштів на танкові колони, ескадрильї, безпосередній участі у збиранні врожаю, металолому, лікарських рослин, відбудові зруйнованих фабрик, заводів, шахт і громадських будівель, допомозі сім'ям воїнів тощо.

Незважаючи на складність умов воєнного часу, важлива роль належала педагогічним працівникам, які зуміли знайти необхідні резерви і можливості, щоб успішно організувати початкову професійну підготовку школярів, яка дозволила їм стати активною ланкою трудового тилу і надійним резервом для фронту.

В умовах військової обстановки при максимальній напруженості всіх духовних і фізичних сил народу, в тому числі і дітей, в організації трудової діяльності не завжди економічна доцільність праці школярів була педагогічно обґрунтованою та відповідала вимогам зв'язку її з навчанням, не завжди дотримувався принцип посильності і норм санітарної гігієни праці школярів та ін. Тим не менш, суворий досвід продуктивної праці учнів, придбаний в роки війни, був дуже важливим. Саме він багато в чому визначив стрімкі темпи відбудови економіки та господарства країни в післявоєнний період, оскільки вони багато в чому були зумовлені сформованим в роки війни трудовим, професійним потенціалом. Вчорашні школярі ставали трудовою опорою відновлення економіки і культури.

Список використаних джерел та літератури:

1. Аблаев Э.А. Трудовое воспитание учащихся в годы Великой Отечественной войны [Текст] / Э.А. Аблаев // Советская педагогика. – 1986. – № 3. – С. 96-97
2. Гриценко М.С. Нариси з історії школи в Українській РСР (1917-1965) / М.С. Гриценко; за ред. С.А. Литвинова. – К.: Рад. школа, 1966. – 260 с.
3. Директивы КПСС и советского правительства по хозяйственным вопросам (1929-1945 годы). – М.: Государственное издательство политической литературы, 1957. – Т. 2. – С. 702-703.
4. Калініченко Н.А. Трудова підготовка учнів сільської школи в Україні. Друга половина XIX-XX століття: монографія / Н.А. Калініченко. – Кіровоград: Імекс-ЛТД, 2007. – 744 с.
5. КППС в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК. – К.: Політвидав України, 1980. – Т. 6: 1941-1954. – С. 17-19.
6. Народна освіта і педагогічна наука в Українській РСР (1917-1967) / редкол.: А.Г. Бондар (відп. ред.), О.Г. Дзеверін, Б.С. Кобзар, Г.С. Костюк та ін. – К.: Рад. школа, 1967. – 483 с.
7. Очерки истории школы и педагогической мысли народов СССР, 1941-1961 гг. / под. ред. Ф.Г. Паначина; АПН СССР, НИИ общ. педагогики. – М.: Педагогика, 1988. – 272 с.
8. Слюсаренко Н.В. Становлення та розвиток трудової підготовки дівчат у школах України кінця XIX-XX століття: [монографія] / Н.В. Слюсаренко. – Херсон: РІПО, 2009. – 456 с.
9. Хитарян М.Г. Трудовое воспитание и политехническое обучение в советской школе накануне перехода ко всеобщему среднему образованию (1937-1956 гг.): ист.-пед. очерки / М.Г. Хитарян; Череповец. гос. пед. ин-т. – Вологда: Сев.-Зап. кн. изд-во., Вологод. отд-ние, 1974. – 219 с.
10. Хитарян М.Г. Актуальные вопросы изучения проблем трудового воспитания и политехнического обучения в истории советской педагогики и школы / М.Г. Хитарян, А.П. Локоть // Вопросы трудового воспитания и политехнического обучения в истории советской педагогике и школы. – Вологда, 1974. – Вып. 1. – С. 58-72.
11. Хитарян М.Г. Первоначальная профессиональная подготовка школьников во время войны / М.Г. Хитарян // Школа и производство. – 1985. – № 5. – С. 9-12.

Г. Ковальчук

Из опыта трудовой подготовка школьников в Украине в период оккупации и освобождения от немецко-фашистских захватчиков (1941-1945 гг.)

В статье в контексте современных проблем модернизации образования выделены положительные результаты исторического опыта системы трудовой подготовки школьников в Украине в период оккупации и освобождения от немецко-фашистских захватчиков (1941-1945 гг.). На основе современного теоретического и методологического осмысления проблемы трудовой подготовки учащихся в общеобразовательных учреждениях Украины показано важность данного вопроса, которая стала кардинальным в деятельности школы. Раскрыта деятельность в первые дни войны местных партийных, советских и комсомольских органов, руководителей школ и учителей, которые по собственной инициативе организовывали школьников для оказания помощи колхозам, совхозам, промышленным предприятиям, транспорту.

Автором отмечена особая роль учебно-производственных мастерских, которые организовывались при домоуправлениях, школах,

детских домах и работали по разработанному промфинпланом, в которых производительный труд подростков по выполнению военных заказов сочетался с общеобразовательными занятиями. Овладение учащимися технологиями производства, техническими умениями и навыками, необходимыми для массовых рабочих профессий имело большое воспитательное значение и выступало важнейшей формой нравственного формирования личности.

На основе осуществления принципа «Все для фронта – все для победы» показано изменение целевой установки содержания работы советской школы, которая оказалась в конкретные мероприятия по участию школьников в общественно полезном труде, разработке соответствующих учебных программ, ориентированных на требования войны, предусматривающие изучение основ сельского хозяйства, овладение военно-прикладными знаниями, организация работы кружков по изучению трактора, комбайна, автомобиля, юных натуралистов и т.д. Это позволяло детям проявлять свой патриотизм в конкретных делах. Автором отмечено, что несмотря на сложность условий военного времени, важная роль принадлежала и педагогическим работникам, которые сумели найти необходимые резервы и возможности, чтобы успешно организовать начальную профессиональную подготовку школьников, которая позволила им стать активным звеном трудового тыла и надежным резервом для фронта.

Ключевые слова: трудовая подготовка, трудовое воспитание, учащаяся молодежь, политехническое обучение, патриотизм, общественно-полезный труд, образование, учебно-воспитательная работа, профессиональное обучение, учебно-производственные мастерские.

Hennadiy Kovalchuk

From the experience of labor training of schoolchildren in Ukraine during the occupation and liberation from German and fascist invaders (1941-1945)

In an article in the context of contemporary problems of modernization of education singled out the positive results of the historical experience of the labor training of schoolchildren in Ukraine during the occupation and liberation from German and fascist invaders (1941-1945).

Based on modern theoretical and methodological problem understanding labor training of pupils in comprehensive secondary schools of Ukraine it is shown the importance of this issue, which became radical in the school activities. Exposed activities in the war first days of the local Soviet and Komsomol bodies, heads of schools and teachers who by their own initiative organized of schoolchildren for assistance to collective and state farms, industrial enterprises, transport.

The author noted the special role of training and productive workshops that were organized in the building management, schools and orphanages and worked by developed promfinplan in which adolescents productive work to implement military orders was combined with general studies. Mastering disciples' production technology, technical abilities and skills necessary for working professionals had great educational value and were the most important form of moral personality formation. Based on the implementation of the principle of "All for the front – all for victory" it is shown the change in the target set content of the Soviet school, which appeared in specific activities as for the participation of

schoolchildren in community service work, the development of appropriate training programs oriented to the demands of war that involved the study of the fundamentals of Agricultural economy, mastering of military and applied knowledge, organizing of groups for the study of tractors, combines, cars, young naturalists and others.

This allowed the children to show their patriotism in specific cases. The author stated that despite the complexity of wartime conditions, an important role belonged to the teaching staffs, who were able to find the necessary reserves and capacity to successfully organize the initial training of schoolchildren, allowing them to become an active link rear and reliable labor reserve for the front.

Key words: labor training, labor education, pupils, schoolchildren, students, polytechnic education, patriotism, community service work, education, educational work, vocational training, training and productive workshops.

Отримано: 25.06.2015

УДК 378.147.091.33-027.22«192/193»(477.4)

О. Б. Комарніцький

СТАЖУВАННЯ СТУДЕНТІВ ПЕДАГОГІЧНИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ ПРАВОБЕРЕЖНОЇ УКРАЇНИ (середина 20-х рр. ХХ ст.)

У статті показано процес проходження річного практичного стажування студентами педагогічних навчальних закладів Правобережної України у середині 1920-х рр. Автор повідомляє, що вперше таке стажування запровадили у 1923-1924 навчальному році, під час якого студенти демонструвати вміння застосувати здобуті знання на практиці. Аналізується нормативно-правова база, зокрема характеризуються урядові постанови, інструкції Центральної міжвідомчої комісії по педстажу, рішення II Всеукраїнської конференції пролетарського студентства, які передбачали, що навчальні заклади, до яких прибували стажисти, встановлювали порядок проходження стажування. Вони зобов'язані були вести точний облік їхньої роботи і реєструвати їх, а безпосередній нагляд за діяльністю стажистів здійснював завідувач школи. Практиканти вели щоденники своєї роботи. У статті констатується, що кожний педвиш мав чітко визначений район обслуговування. Автор повідомляє, що частина випускників стажувалися за межами України. Водночас, ускладнювала проходження стажування не уніфікованість норм порядку направлення на стаж у межах СРСР. Під час стажування організовувалися конференції стажистів. У публікації розповідається, що на завершальному етапі стажування стажисти надсилали до вишівської комісії зі стажу документи з проханням зарахувати їм педстаж і надати відповідну кваліфікацію. Окрім комісії, вони звітувалися також і на підсумкових конференціях, які відбувалися у стінах вишів. Перед отримання диплому випускники мали прозвітуватися перед кваліфікаційними (державними) комісіями вишів. Автор повідомляє, що в середині 30-х рр. систему стажування відновили, коли кожний випускник педагогічного навчального закладу, який не мав до вступу у виш педстажу, мав пройти на робочому місці в школі один рік випробувального терміну.